

Анатолій Скрипник
РОСІЙСЬКА
МІЛІТАРИЗАЦІЯ
КИЇВЩИНИ У XVIII ст.

Збройні сили були і є одним з основних інститутів держави, що не тільки функціонує як оборонний гарант країни, а є вагомою політичною силою, яка впливає на статус країни на міжнародній арені. Вони можуть виконувати роль оборонця або ж агресора. Російська держава протягом майже всієї своєї історії раннього Нового часу в силу географічного розташування й самодержавного політичного світогляду вела постійні, часто агресивні загарбницькі війни. Природно, що в тій країні, де стан війни є звичайним елементом існування суспільства, наявність боєздатних збройних сил була неодмінною умовою її існування. Для Російської імперії періоду XVIII–XIX ст. питання наявності вишколеної й потужної армії було не тільки суто політичним, а й життєво необхідним для подальшого опанування й поневолення сусідніх територій.

Метою цієї статті стало з'ясування поетапної підготовки і ступеня дієвої ефективності військових приготувань російського самодержавства на певній території з планування збройної експансії на землі Речі Посполитої.

З представників історіографії часів Російської імперії XIX ст. доцільно згадати праці М. Погодіна, Р. Фадеева, С. Ржевського, Д. Бантиша-Каменського¹; радянський період представлений роботами А. Чернова та Л. Бескровного². Серед помітних досліджень сучасної української науки варто згадати праці М. Бутича, Я. Грицака та Л. Кудрявцева³. Досить активно вивчається згадана проблематика

¹ *Погодин М. П.* Историко-критические отрывки. – Кн. 1. М., 1846; *Фадеев Р.* Вооруженные силы России. – М., 1868; Записка о русской армии во второй половине екатерининского царствования С. М. Ржевского // Русский архив. 1879. Кн. 1. – № 3; *Бантыш-Каменский Н. Н.* Обзор внешних сношений России (по 1800 годы). Часть третья. – М., 1897.

² *Чернов А. В.* Вооруженные силы русского государства в XV–XVIII вв. – М., 1954.; *Бескровный Л. Г.* Русская армия и флот в XVIII в. – М., 1958.

³ *Бутич М.* До історії створення та діяльності генерал-губернаторств і військових губернаторств на Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. – Вип. 11. — К., 1985. – С. 45-50.; *Грицак Я.* Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX ст. – К. : 2000; *Кудрявцев Л.* История губернаторства в Киеве и Украине. – К., 2003.

російськими істориками; заслуговують на увагу розвідки Р. Амирова, О. Сазонова, А. Каменського, В. Золотарьова⁴.

Російська військова присутність на Київщині бере свій початок з XVIII століття. Цар Петро I своїм указом від 18 грудня 1708 р. щодо облаштування губернського устрою та розподілу міст запровадив у Київській губернії (яка за першим поділом російської держави налічувала близько 56 міст) посади київського військового коменданта та інженерного генерала у фортеці⁵. Разом з тим, усім начальникам губерній з Близької канцелярії були надіслані спеціальні таблиці за підписом царя, які мали «бути в армії поширені» із зазначенням їх основних посадових обов'язків і функцій у мирний час. Командирів розташованих в губернії військових частин зобов'язали «...в Губерніях грошові збори здійснювати та за всякими справами доглядати»⁶. Вже тоді на армію, як на надійний інститут держави, було покладено фіскальні та поліцейські функції в регіонах. Це передбачало отримання широких повноважень щодо контролю і при необхідності – втручання у сфери соціального й економічного життя краю.

З першої половини XVIII ст. населення Київської губернії змушене було виконувати військові повинності. Указ Сенату від 22 січня 1719 року про перебування на квартирах військ та постачання продовольства і фуражу зобов'язував утримувати шість піхотних і драгунських полків та підрозділи польової артилерії коштом обивателів⁷. Того ж року Петро I поділив території губерній на провінції, а в кожне провінційне місто були призначені «командири», тобто військові коменданти. Назва посади теж не була випадковою, адже такий чиновник мав усю повноту військової влади і виконував накази тільки київського генерал-губернатора. Сама ж губернія була розділена на 4 провінції: Білгородську, Київську, Орловську і Севську⁸.

⁴ Амиров Р. З. Армия как полицейская сила в механизме Российского государства в период становления и укрепления абсолютной монархии. – Уфа, 1997; Сазонов О. Н., Сепченков В. А. Российская армия в войнах XVIII – начала XX веков. – СПб, 1997; Каменский А. Б. От Петра I до Павла I. Реформы в России XVIII века. Опыт целостного анализа. – М., 1999; На путях к регулярной армии. Армия и флот в эпоху Петра Великого. – СПб., 2002.

⁵ Краткое описание Киева, содержащее историческую перечень сего города, так же показание достопамятностей и древностей оного. Собранное надворным советником Максимом Берлинским. – СПб., 1820. – С. 15.

⁶ Полный свод законов Российской империи (далі – ПСЗ) – I. – Т. IV. – СПб., 1830. – № 2218. – С. 436-437.

⁷ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАУК). Ф.51. – Оп. 4. – Спр. 35. – Арк. 8-9.

⁸ ПСЗ-I Т.VI – СПб., 1830. – № 3990. – С. 669; ПСЗ-I. – Т. V. – СПб. 1830. – № 3380. – С. 701.

У лютому 1720 року виходить законодавче положення «Генералітет чи табель польової армії», в якому було розписано кількість «Генералів, функції Генерального штабу, драгунські й піхотні полки, про провіант і раціони, і про кожну річ окремо, і скільки коштів потрібно на утримання польової армії і гарнізонів, скільки з тієї Генеральної суми на кожного драгуна і солдата припадає»⁹. Відповідно до указу, всі збройні сили Російської імперії були поділені на армію і гарнізонні полки. Якщо армійські полки не мали постійного чи довготривалого місця розташування, то гарнізонні власноручно були розподілені Петром по великих містах з долученням до кожного з них чиновника на посаді аудитора. Зокрема, на території Київській губернії на той час розташовувалося п'ять гарнізонних полків по 1200 солдат і офіцерів у кожному¹⁰.

З метою регулярного і надійного забезпечення військ у великих і стратегічних населених пунктах, близьких до державного кордону, створювалися продовольчі магазини для заготівлі і зберігання провіанту і фуражу. Протягом 1731-1766 років у київському магазині зберігалось 40000 чвертей муки і 2500 чвертей круп для харчування Карабінерського і Ландміліційного полків¹¹.

Із зростанням кількості військ наприкінці 60-х рр. XVIII ст. Сенат, з незначними доповненнями, законодавчо затвердив старі штатні та нові розписи полків регулярної армії. Разом з тим, за поданням Канцелярії від артилерії й фортифікації усі прикордонні фортеці імперії було поділено на 6 департаментів. До 3-го увійшли укріплення по польському і кримському кордонах, в тому числі Київ Печерський і Київ Старий. З метою підсилення гарнізонів цих фортець були сформовані ще два окремі полки¹².

Розташування Києва, який впродовж усього XVIII ст. був прикордонним містом, робило його важливим у стратегічному відношенні. 20 жовтня 1775 р. Катерина II через Сенат видала указ про приєднання міста Києва до Малоросії. «Для покращення управління прикордонними територіями» скасовувалося губернське правління, а київський магістрат і населення підпорядковувалися малоросійському генерал-губернатору графу Румянцеву-Задунайському¹³. У 1781 р. місто отримало статус центру Київського, Чернігівського й Новгород-Сіверського намісництва у складі 9 повітів, залишаючись адміністративним центром. Незважаючи на періодичну зміну кор-

⁹ ПСЗ-І. Т. XLIII. Ч.1. Книга штатов. Отд.1. – СПб., 1830. – № 3511. Табл. VI. – С. 15.

¹⁰ Там же. – С. 37.

¹¹ Там же. – № 5819. Пункт 3. – С. 91; № 12612. – С. 113.

¹² Там же. – № 5803. Пункт XIV. – С. 65.

¹³ ПСЗ-І. Т. XX. – СПб., 1830. – № 14381. – С. 223.

донів, Київ не тільки зберігав статус губернського міста, а й поступово перетворювався у своєрідний плацдарм для подальшої експансії Російської імперії на територію Правобережної України¹⁴.

Намагаючись заручитися підтримкою киян шляхом загравання та обіцянок, Катерина II у своїй «Жалуваній грамоті місту Києву» заборонила командуванню і солдатам гарнізонних полків втручатися у життя громади. Для них було введено цілу низку обмежень: заборона жати сіно на міщанських угіддях з метою подальшого продажу; заборона постою в садибах киян, використання возів для військових потреб тільки з відома і дозволу київського воєводи. Водночас у грамоті гарантувався вільний безкоштовний в'їзд і виїзд мешканців з міста, а найголовніше – вона дозволяла міщанам апелювати до київського генерал-губернатора зі скаргами¹⁵.

Наприкінці XVIII ст. значна частина російських збройних сил складалася з гарнізонних військ. У мирний час вони призначалися для внутрішньої служби в містах та фортецях, а у воєнний – мали входити до складу діючих армійських корпусів чи у разі «виступу полків з квартир» займали їх місце у гарнізоні. Однак з часом стало зрозуміло, що тримати таку кількість бездіяльних солдат не раціонально. У 1770 році вийшов указ Військової колегії про прирівняння десяти піхотних і одного кавалерійського полку Української дивізії до польових полків російської армії. Розпочали з уніфікації одностроїв, беручи до уваги аргументи генерал-фельдмаршала П. Румянцева про економічну недоцільність використання колишніми «ландміліційними» полками каптанів з білого сукна, які не витримували трирічного терміну використання порівняно із зеленими кращої якості каптанами польових полків. «У сучасних умовах ведення війни, – писав генерал, – вони потребували частого відбілювання, а саме сукно рідко буває тканим, а з великим ворсом чорної і жовтої вовни погано фарбується. Таким чином, казна зазнає зайвих витрат. Крім того, ці полки втратили свій міліційний статус, і як показали останні військові кампанії, особливо штурм Бендер, нічим не поступаються регулярним частинам»¹⁶.

Напередодні другого поділу Польщі (1793 р.) російське військово-командування намагалося уникати будь-яких конфліктів і непорозумінь з польською прикордонною адміністрацією. У 80-х рр., під час війн з Оттоманською Портою, російські війська звикли без перешкод проходити по польській території, і майже без митного огляду його

¹⁴ Андрієвский А. Исторические материалы, извлеченные из архива Киевского губернского правления. – Киев, 1885. Выпуск XVIII. – С. 205-207.

¹⁵ Российский государственный архив древних актов (РГАДА). – Ф. 248 – Оп. 29. – Д. 1828. – Л. 3-4.; ПСЗ-І. Т. XVI. – СПб., 1830. – № 12249. – С. 916-920.

¹⁶ ПСЗ-І. Т. XLIII. Ч. 1. Книга штатов. Отд. 1. – СПб., 1830. – № 13532. – С. 178-179.

перетинали військові обози. На початку 1789 року генерал-поручик Бібіков, який прямував із своїми полками на зимові квартири до Київської губернії, отримав несподіваний наказ командувача Катеринославською армією генерал-аншефа від артилерії І. Меллера, в якому йшлося про заборону перетину польського кордону підпорядкованими йому військами, а після прибуття на місце – про подальше пильне спостереження за пересуванням польських частин і посиленням охорони власного кордону. Одразу ж «до Василькова був направлений один батальйон Єлецького піхотного полку, саме там виникли непорозуміння щодо не пропуску через кордон». Одночасно до правителя Київського намісництва стали надходити рапорти і скарги від офіцерів про відмову польської прикордонної сторожі пропускати обози, команди підконвойних полонених турків і військових поштових кур'єрів до Української армії.

Росіяни вмilo скористалися недалекоглядними діями поляків. Під приводом охорони та захисту власних меж командування суттєво збільшило кількість російських військових підрозділів у 28 населених пунктах на кордоні з Польщею¹⁷. Наступним кроком була пропозиція 8 червня 1790 року малоросійського генерал-губернатора М. Кречетнікова київському губернатору С. Ширкову щодо формування місцевого ополчення. «Обставини теперішнього військового часу... вимагають мати в містах прикордонних... а особливо в Києві, міщан, які при необхідності могли б захистити місто», – йшлося у листі. У стислі терміни серед киян було набрано 1996 піших і 140 кінних, озброєних за кошти міста, купців і міщан¹⁸. Наприкінці місяця подібний підрозділ, що складався з 200 мешканців, готових виступити на захист кордону, з'явився у місті Переяславі.

Водночас з польського боку східний кордон Речі Посполитої прикривали «у верхів'ях Дніпра дві бригади: Лазанського і Швейковського, від Лоева до Канева бригада генерала Держека, а від Канева до закінчення польського кордону на півдні – бригада Перекладовського. В кожній бригаді нараховувалося по сімсот жовнірів народової кавалерії». За донесеннями російських шпигунів, з середини березня кількість військ починає поступово збільшуватися: «до міста Поволоч прибула Кам'янецька піхотна команда з 500 жовнірів, у Чуднові стоїть готовий до походу драгунський полк, до Богуславля прибула сотня кінноти, а ескадрони на кордоні кожного дня поповнюються рекрутами». Трохи далі від кордону, в Подільському і Брацлавському воеводствах, розташовувалися ще дві дивізії під коман-

¹⁷ Исторические Материалы из архива Киевского Губернского Правления. Выпуск 1-й. Изд. редактор неофициальной части Киевских Губернских Ведомостей. – К., 1882. – С. 105-108.

¹⁸ Андриевский А. Киевский вооруженный мещанский корпус в 1790 году // Киевская старина. Июль. Год десятый. Т. XXXIV. – 1891. – С. 129-131.

дою генерал-поручиків князя Любомирського і С. Любовецького, які мали можливість швидко підійти на допомогу передовим частинам¹⁹.

Напередодні другого поділу Польщі з 55 000 вояків загальної кількості коронних регулярних військ і озброєної шляхти у східних воєводствах перебувала майже половина – близько 20 000²⁰. Таке угруповання, хоча й було частково деморалізоване останніми драматичними змінами у становищі країни, але могло чинити серйозний опір російським військам. Це потягнуло б за собою не тільки бойові втрати, а й політичні ускладнення для Росії в контексті демагогічних гасел про «збирання російських земель».

З весни 1792 р. на правому березі Дніпра почали поступово розміщуватися нові регулярні військові підрозділи російської армії. Розпорядження з С-Петербурга генералу М. Каховському передбачали у першій половині травня введення на землі Правобережжя основних сил Української армії (в деяких джерелах її називають 1-ю Армією – А. С.) загальною кількістю 64-тисячі вояків (54 піхотних батальйони, 109 кавалерійських ескадронів, 13 козацьких полків), що були поділені на чотири самостійних корпуси. Пізніше, згідно з подальшими вказівками Катерини II, чисельність військ, які направлялися в Україну, збільшили в кілька разів за рахунок підкріплень з внутрішніх губерній та полків, що звільнилися після Шведської війни (1788-1790 рр.). У рескрипті на ім'я М. Кречетнікова зазначалося: «Передаємо під ваше керівництво під назвою обсерваційних корпусів усі Наші війська, розміщені у воєводствах Київському, Брацлавському, Подільському, Волинському»²¹.

Напередодні вступу російських військ на територію Речі Посполитої в районі Києва розташовувався корпус генерал-поручика А. Леванідова кількістю близько 12 000 тисяч вояків. У складі двох дивізій перебували піхотні, драгунські та кавалерійські полки. Корпус отримав завдання наступати на Волинь у тил польської армії князя Йосипа Понятовського. З початку травня 1793 року протягом місяця походу війська з боями дісталися до Бреста-Литовського, а в перших числах вересня частина полків корпусу повернулася в межі Київської губернії: Московський карабінерський полк зайняв свої старі квартири у Києві, Староінгерманландський, Ризький та Рязький піхотні полки розмістилися на околицях міста²². Драгунські полки: Санктпетербурзький, Смоленський, Кінбурнський та долучені до корпусу в ході бойових дій

¹⁹ Исторические Материалы из архива Киевского Губернского Правления. – С. 120-122.

²⁰ *Коробков Н.* Польская война 1794 года в реляциях и рапортах А. В. Суворова // Красный архив, 1940. – № 4 (101) – С. 149-151.

²¹ Материалы для истории Подольской губернии (1792-1796). Каменец-Подольск, 1885. – Выпуск I-й. – С. 6, 10, 15.

²² ПСЗ-І. Т. XXIII. – СПб., 1830. – № 17249 – С. 554-555.

з поляками три донських козацьких полки під командою генерал-лейтенанта Орлова, з метою належного утримання коней на придатних пасовиськах та побудови на зиму стаєнь і приміщень, розташовувалися у Київському і Васильківському повітах губернії²³.

Слід зазначити, що напередодні походу до Польщі кількість особового складу в 11-ти полках корпусу генерала Леванідова не відповідала штатним розкладам, у середньому в кожному нараховувалося трохи більше 1500 вояків замість 2400 за штатом. Зазнавши втрат загиблими, пораненими та померлими в ході бойових дій, ці частини мали у своїх лавах близько третини вояків від належної кількості. Отже, на «зимових квартирах» наприкінці 1793 року перебувало близько 5000 піхотинців та 6000 драгунів і козаків. Тому впродовж наступного року відбувалося поповнення цих підрозділів рекрутами з числа міщан, державних і поміщицьких селян Ізяславської і Брацлавської губерній та доведення їх до повного штатного розкладу²⁴. Проаналізовані Ю. Прудниковим архівні документи та власні підрахунки засвідчують, що наприкінці 1794 року польові частини, розташовані на південних і південно-західних кордонах Російської імперії, були укомплектовані ледь на 72 %, а вся армія на січень 1795 року була недоукомплектована трохи більше ніж на 21%. Намагаючись виправити ситуацію при допомозі нових наборів рекрутів, переходу військ на штати мирного часу та доукомплектування за рахунок гарнізонних частин, уряд розраховував поповнити польові війська до 92-94 %²⁵.

З моменту вступу російських військ на територію Правобережжя завдання нейтралізації та швидкого нівелювання польської армії стало першочерговим для імперського командування. До всіх командирів надсилалися нарочні офіцери з маніфестом Катерини II та листом від М. Кречетникова з вимогою негайно присягнути на вірність новій державі. Протягом двох тижнів малоросійський генерал-губернатор отримував переможні донесення про масовий перехід місцевого населення та військ під владу російської корони. Вищезгаданий генерал-поручик С. Любовецький зі своїми бригадними і полковими командирами «після урочистої присяги цариці залишився командувати своїми польськими військами під новою назвою Української дивізії»²⁶.

Поодинокі випадки спроб польських полковників приховати від особового складу ці листи та відмова присягнути без наказу вищого

²³ ЦДІАУК. – Ф. 533. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 33, 59.

²⁴ ПСЗ-І. Т. XXIII. – СПб., 1830. – № 17249. – С. 554-555.

²⁵ Прудников Ю. Ф. Комплектование русской армии (1794-1804 гг.). Автореферат дис. к.и.н. – М., 1972. – С. 11.

²⁶ Кречетников М. Н. Выписка из журнала (1793 г.) // Русский архив, 1880. – Кн. 3. – Вып. 5. – С. 357.

командування викликала миттєву реакцію у вигляді силового тиску. Так, 14-й піхотний полк полковника Лянцкоронського, що розташовувався в містечку Барі, після відмови підкоритися, за наказом генерала Дерфельдена був оточений Київським кінно-егерським і Старооскольським піхотним полками. Солдат врешті-решт змусили присягнути, але командир і офіцери за свої патріотичні переконання залишилися без посад. Оскільки вони «виказали непоступливість, і не добровільно, а за примусом підкорилися», тому не варті бути прийняті до Російської служби. Отже, «було вирішено спровадити їх за кордон, а солдат розподілити по інших полках», – йшлося у наказі генерала Кречетнікова²⁷.

Подальше масове приведення до присяги зі збереженням військових звань і посад офіцерів та деяких генералів, повне перейменування та переформування частин на російський зразок мали на меті зруйнувати польську військову ідентичність та назавжди позбавити поляків збройних сил як одного з інститутів власної держави. У подальшому, до початку XIX ст., на території колишніх воеводств цей процес тривав по декількох напрямках: 1) окремі частини залишалися у своїй старій формації (рід військ, місце розташування, кількість особового складу), мінялася лише назва; 2) повне розформування за антиросійські настрої й непокору, чи розподіл по інших, переважно російських полках (частини припиняли своє існування після повстання 1794 року); 3) створення нових підрозділів з деякими елементами й атрибутами старого польського війська²⁸.

Розрахунок російського керівництва на збільшення кількості армії без додаткових витрат за рахунок поповнення колишніми польськими військами наштовхнувся на проблему їх надійності та відданості царату²⁹. Рапорти з полків щодо сильних пропольських настроїв та потенційних зрадників і перебіжчиків з нових солдат і офіцерів неабияк турбували командування. Тільки «в корпусі командувача військами в новоприєднаних провінціях у Малоросії графа Салтикова нараховувалося біля 15000 ненадійних польських військ»³⁰. Після придушення повстання 1794 року питання само по собі втратило свою проблемність і актуальність.

З приходом до влади Павла I в грудні 1796 р., згідно з указом «Про новий поділ держави на губернії» була утворена нова Київська

²⁷ Там же. – С. 356.

²⁸ ПСЗ-І Т. XLIII. Часть 1. Книга штатов. Отд.1. – СПб., 1830. – № 17993. – С. 22.; Львов С. Армейские уланы в России в 1812 году. – М., 2002. – С. 6-7.

²⁹ Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. Д. – 675. – Спр 46. – Арк 2-3 зв.

³⁰ Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА). – Ф. 41. – Д. 266. – Л.136.; История 4-го Лейб-Драгунскаго Псковскаго Ея Величества полка 1701-1883 г. – Изд. II. – СПб. 1886. – С. 263.

губернія³¹. Цього разу територію склала частина земель, що їх отримала Російська імперія від Польської держави. Майже одночасно тут була запроваджена нова адміністративна посада – військовий губернатор. На цю посаду імператор призначив генерала від кавалерії (через місяць отримав чин генерал-фельдмаршала) Івана Салтикова. Він набув усієї повноти влади як військовий адміністратор. А саме: був призначений генерал-інспектором над усією розташованою в губернії кавалерією та отримав під своє командування Українську армію, командувач якої генерал-фельдмаршал О. Румянцев був хворий. Пізніше з цієї армії сформували військово-адміністративну одиницю мирного часу – Українську інспекцію, яка тривалий час підлягала київським військовим губернаторам.

Окремі повноваження військових губернаторів мали цивільний і судовий характер, проте найбільший масив прав і обов'язків стосувався армійського відомства. Вони відповідали за належний стан фортифікаційних споруд і укріплень у Києві, облаштування щоденної цілодобової варти, контролювали діяльність міської поліції. Окрім того, виконували обов'язки інспектора дивізії (інспекції), до складу якої входили піхотні й кавалерійські полки, дислоковані в губернії³². До їх обов'язків входило координування процесу розміщення і продовольчого постачання армійських підрозділів у населених пунктах; справи будівництва військових об'єктів; функціонування хлібних магазинів, казарм, окремих споруд; вони відповідали за підтримку правопорядку в містах і селах Київщини. Покладалися на військових губернаторів і особливі функції: інформування Петербурга про суспільну ситуацію в регіоні, матеріальне і господарське становище регулярних армійських частин³³.

Надалі прикордонний статус Правобережжя зумовив запровадження тут особливої, напіввійськової форми адміністративного управління, згідно з якою губернії краю підпорядковувалися не цивільному, як у інших регіонах імперії, а військовому губернатору³⁴. Розподіл повноважень було проведено таким чином: владу у Волинській та Подільській губерніях отримали Кам'янець-Подільський і Житомирський військові губернатори, у Київській – київський військовий губернатор³⁵.

³¹ Государственные учреждения России в XVIII в. Законодательные материалы. Справочное пособие. – М., 1960. – С. 315.

³² ПСЗ-І Т. XXVI – СПб., 1830. – № 19951. – С. 722-728.

³³ Кудрявцев Л. История губернаторства в Киеве и на Украине. – С. 92.

³⁴ Бутч М. До історії створення та діяльності генерал-губернаторств і військових губернаторств на Україні. – С. 47.

³⁵ ПСЗ-І. Т. XXIV – СПб., 1830. – № 18117. – С. 706-710.; ПСЗ-І. Т. XXVI. – СПб., 1830. – № 20004. – С. 775-778.; Романцов О. Впровадження посади Київського військового губернатора (1797-1812 рр.) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип. XV. – К., 2009. – С. 143-147.

Російським імперським керівництвом армія розглядалася як дієвий інструмент зовнішньої політики, яка в свою чергу мала наступальний, агресивний характер стосовно сусідніх народів і держав. Весна 1792 року була відзначена різким поворотом у зовнішній політиці Росії. Складні відносини з Пруссією, загроза «революційної війни» з боку Франції, поширення якобінських ідей в австрійських Нідерландах, нестабільність у Речі Посполитій підштовхували Катерину II до участі у військово-політичних союзах, спрямованих на протидію потенційним загрозам інтересам східноєвропейських імперій. У контексті розвитку і розробки дипломатичних планів з країнами-союзницями важливе місце мав військовий фактор. В планах нових територіальних захоплень армія відіграла провідну роль. Друга російсько-турецька війна 1787-1792 рр., спільне з Пруссією і Австрією введення військ до Польщі у 1793 році для «встановлення порядку і тиші в державі, в справедливій і твердій основі для виправлення національного розбрату», подальше перебування великого військового контингенту в якості стримуючого фактора для поляків стало втіленням прожектів по захопленню нових територій. А потім, у якості окупантів, відбірні російські війська на чолі з О. Суворовим придушували повстання у Варшаві й Кракові в 1794 р. Бурхлива діяльність Павла I з реалізації планів боротьби з революційною Францією втягнула збройні сили імперії у європейські конфлікти. Тому наприкінці XVIII ст. територія Київщини стала місцем концентрації військового контингенту, більшої частини російської армії, що знаходилася на той час на південних теренах імперії та новоприєднаних територіях.

Протягом XVIII ст. присутність армії в місцевого населення асоціювалася з функціонуванням відповідних інститутів держави, тобто наявністю і легітимністю влади. Відповідно, на початковому етапі у приєднаних землях Правобережжя регулювання політичного, соціального та господарського устрою (за відсутності належного чиновницького апарату) покладалося на військову силу, що рухалася у західному напрямку. За визначенням В. Шандри, впродовж значного часу Російська імперія стверджувалася як абсолютна монархія, зорієнтована на армійську модель державного життя. Тому початок XIX століття став часом активних адміністративних перетворень, які сформували нову систему влади спочатку на місцевому, а потім на регіональному рівнях³⁶.

³⁶ Шандра В. С. Формування бюрократії в Правобережній Україні (XIX – початок XX ст.) // Український історичний журнал. – 2007. – № 2. – С. 145, 147.